

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ, СКЛАДОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SYSTEM OF BUSINESS ENTITIES: THEORETICAL ASPECTS, COMPONENTS AND METHODOLOGICAL SUPPORT

У статті розглянуто сутність обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання, що проектує, аналізує, контролює його господарську діяльність, з метою прийняття ефективних управлінських рішень. Розкрито основні вимоги до облікової інформації та засоби регулювання її якості, з-поміж яких: внутрішні та зовнішні засоби. Досліджено підсистеми обліково-аналітичної системи, зокрема: облікову, аналітичну та контроль. Розглянуто сутність облікової підсистеми та узагальнено її елементи: теоретико-концептуальні; методичні та організаційні. Розкрито змістове навантаження та складові аналітичної та контрольної підсистем обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання. Досліджено змістове навантаження поняття «ризик» та визначено його місце в обліково-аналітичній системі підприємства. Узагальнено групи об'єктивних та суб'єктивних чинників, що слугують джерелом ризику суб'єкта господарювання.

Ключові слова: облік, інформація, система, підсистема, елемент, аналіз, контроль, ризик, обліково-аналітична система, модель, прийняття управлінських рішень.

УДК 657.6.06.047

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.78-20>

Яловега Л.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Полтавський державний аграрний
університет

Лега О.В.

к.е.н., доцент,
професор кафедри обліку
і оподаткування,
Полтавський державний аграрний
університет

Прийдак Т.Б.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Полтавський державний аграрний
університет

Yaloveha Liudmyla

Poltava State Agrarian University

Leha Olha

Poltava State Agrarian University

Priyda Tetiana

Poltava State Agrarian University

The article considers the essence of accounting and analytical system which projects, analyzes, and controls the economic activity of an enterprise with the purpose of making effective managerial decisions. The essence of the definitions as «system», «subsystem», «element» and «accounting and analytical system» is revealed. The basic criteria for the quality of accounting information, namely: compliance with applicable law; comprehensibility and accessibility; compliance with the demands; usefulness for making management decisions were researched. The main means of regulating the quality of accounting information are considered. Among them are internal and external tools. Internal facilities of the quality of accounting information are provided by: accounting and analytical system and external control system. External means of regulation are implemented with the help of external independent audit and state financial control. Subsystems of analytical and accounting system are studied. They include accounting, analytical and control. The essence of the accounting subsystem was researched and its elements are summarized: theoretical and conceptual (purpose, subject, object, tasks, functions, regulations); methodological (elements of the accounting method); organizational (accounting policy, registers, accounting form, working chart of accounts, analytical tables, internal and regulated reporting). It was found out, that the analytical subsystem of the accounting and analytical system provides for the study of cause-and-effect relations between business processes of an economic entity in order to identify the reserves of its economic growth. At the same time, the control subsystem provides for the control of the material, labour and financial resources of the enterprise and its economic processes in order to ascertain compliance with certain parameters. If deviations occur, to find out the reasons for them and to identify the persons who allowed them. The concept of risk is explored and its place in the accounting and analytical system is defined. The groups of factors that are the source of risk are studied. The group of objective risks includes: inflation; competition; economic crises; changes in the taxation system; behaviour of counterparties; ecology. The group of subjective risks includes: intellectual abilities of accountants and their competence; level of awareness of economic and labour legislation; knowledge of risk management and assessment, etc.

Key words: accounting, information, system, subsystem, element, analysis, control, risk, accounting and analytical system, model, management decision-making.

Постановка проблеми. Сучасний стан економічного розвитку країни характеризується динамічними процесами реформування вітчизняного бухгалтерського обліку. Досягнення суб'єктом господарювання поставлених цілей та завдань, на різних рівнях управління, залежать від вдало обраної обліково-аналітичної системи. Розвиток її теоретико-методологічних й організаційних основ ґрунтується на підвалинах інформаційних конструкцій, що є симбіозом економічної теорії та теорії управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці досліджень поняття обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання, з'ясування сутності її підсистем присвячені наукові

праці Г. Кірейцева, В. Жука, С. Легенчука, В. Леня. До науковців, які вивчали обліково-аналітичне та контрольне забезпечення облікових систем підприємства належать Т. Камінська, А. Любенко, М. Огійчук, В. Плаксієнко. Дослідженням організації обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання в аграрному секторі економіки України займаються В. Швець, І. Павлик та В. Гончарова. Значну увагу питанням економічного аналізу, його принципам та методичним підходам в обліково-аналітичній системі суб'єкта господарювання приділено у працях Н. Міценко та А. Пилипенка. Проведені дослідження свідчать, що в економічній літературі чимало наукових праць присвячено як теоретичним, так і практичним аспектам функ-

ціонування обліково-аналітичних систем суб'єктів господарювання. Однак наявність суперечливих дискусій навколо теми дослідження свідчать про її актуальність й практичну значимість.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності понять «система», «обліково-аналітична система», розкриття показників якості облікової інформації та дослідження елементів підсистем обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бухгалтерський облік як інформаційна модель суб'єкта господарювання забезпечує ідентифікацію, оброблення, аналіз, узагальнення та передачу інформації щодо його активів, джерел їх утворення та господарських процесів. Відповідно – обліково-аналітична система суб'єкта господарювання є проєкцією стану підприємства та основних змін, що відбуваються в його фінансово-господарській діяльності.

Наразі важливим завданням для управлінського персоналу суб'єкта господарювання є адаптація його обліково-аналітичної системи до потреб управління з питань: бюджетування, асортименту продукції (послуг), ціноутворення, управління витратами й ризиками, екологічних аспектів господарської діяльності. Ключовим напрямом удосконалення обліково-аналітичної системи як інформаційного масиву процесу управління суб'єктом господарювання є узгодження процедур збору, оброблення, аналізу облікових даних, а також узагальнення облікової інформації в бухгалтерській звітності.

Облікова інформація, здебільшого, характеризується базовими критеріями: достовірністю (*легко перевіряється*); повнотою (*задовольняє потреби користувачів*); значимістю (*впливає на прийняття оперативних рішень у ході формування поточних планів*); релевантністю (*корисна для прийняття управлінських рішень*); точністю (*відсутність систематичних помилок*). Разом із тим, облікова інформація проходить етапи перетворення: формування на основі первинних документів; групування у регістрах аналітичного й синтетичного обліку; оброблення та аналіз даних; узагальнення у звітності [5].

Цінність облікової інформації для користувачів полягає в оперативності її надходження та можливості використання у ході досягнення визначених цілей. Якість облікової інформації сприяє організації ефективної взаємодії посадових осіб і структурних підрозділів суб'єкта господарювання, щодо формування й функціонування обліково-аналітичної системи, з метою задоволення інформаційних запитів різних груп користувачів [3]. Вочевидь якість облікової інформації характеризується критерієм її корисності для прийняття ефективних управлінських рішень на основі даних бухгалтерського обліку.

Базовим елементом забезпечення якості облікової інформації є її нормативно-правове регулювання та вдало обрана методика бухгалтерського обліку, адже, нормативно-законодавча база – визначає основні вимоги до якості й корисності облікової інформації, а методика бухгалтерського обліку – забезпечує єдиний підхід до її формування. Відтак ефективність прийнятих управлінських рішень залежить від якості облікової інформації, що забезпечується засобами як внутрішнього, так і зовнішнього регулювання. До засобів внутрішнього регулювання відносять: обліково-аналітичну систему та систему внутрішнього контролю, а зовнішнього – державний фінансовий контроль, якщо суб'єкт господарювання підлягає такого роду перевірці та зовнішній аудит.

Обліково-аналітична система – це система, що формується у результаті збору інформації, джерелами якої є облікові та звітні дані бухгалтерського та інших видів обліку (оперативного й статистичного). Система як універсальна економічна категорія характеризує сукупність елементів, що знаходяться у взаємозв'язку між собою і зовнішнім середовищем та формують певну цілісність. Основними компонентами системи є підсистема та елемент. Підсистема – це частина системи, що розкладається на елементи, а елемент – це об'єкт, що не підлягає поділу, з урахуванням характеристики системи [6]. Обліково-аналітична система окремого суб'єкта господарювання має свою будову й формується з підсистем, що об'єднані між собою спільними ознаками (елементами) та призначенням, рис. 1.

Нормативно-законодавчі акти регулюють функціонування обліково-аналітичної системи на державному рівні, зокрема: ведення бухгалтерського обліку та складання бухгалтерської звітності, здійснення аналізу та контролю, визначення ризикового сектору. Модель рівневого регулювання бухгалтерського обліку передбачає: конституційний (*Конституція України*); законодавчий (*Закони України; Укази Президента України; Постанови Кабінету Міністрів України тощо*); нормативний (*нормативні документи: Міністерства фінансів України; Державного комітету статистики України; Державного казначейства України; Національного банку України та інших відомств*); рекомендаційний (*нормативні акти; інструкції; методичні рекомендації та вказівки; листи міністерств та відомств*); організаційно-розпорядчий (*локальні документи, що формують облікову політику суб'єкта господарювання*).

Традиційний процес формування обліково-аналітичної системи зазнає значних трансформацій, викликаних видозміною каналів й швидкістю передачі даних. Наразі організація обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання потребує

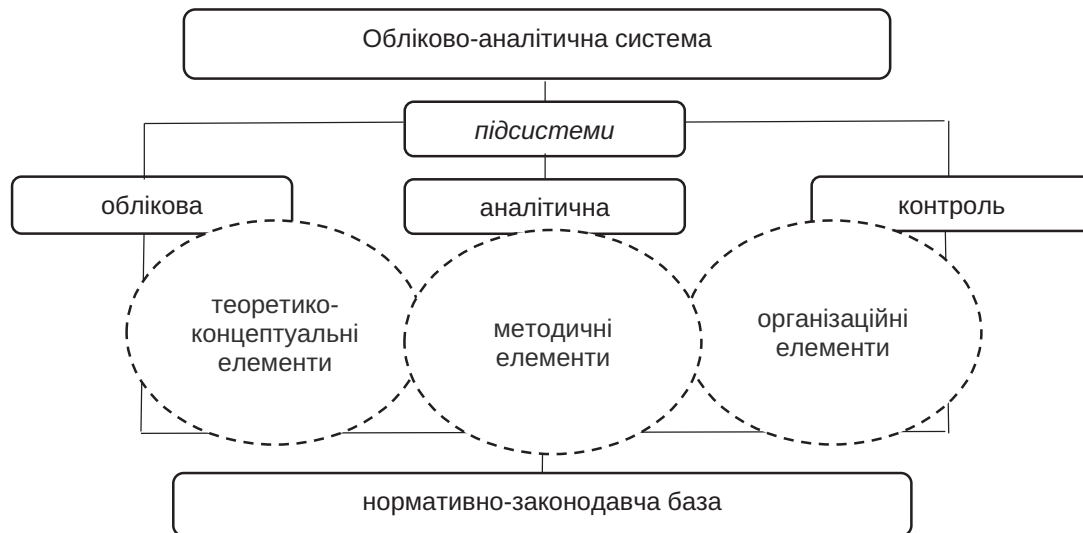

Рис. 1. Підсистеми обліково-аналітичної системи

Дерело: розроблено авторським колективом

суттєвого удосконалення, зокрема в частині облікової підсистеми, елементами якої є:

- теоретико-концептуальні (*мета, предмет, об'єкт, завдання, функції, нормативно-правові акти тощо*);
- методичні (*елементи методу бухгалтерського обліку*);
- організаційні (*облікова політика, форма обліку, робочий план рахунків, реєстри, внутрішня звітність, аналітичні таблиці тощо*).

Інформація зібрана в межах облікової підсистеми передається для оброблення та аналізу до інших підсистем – аналітичної та контрольної.

Аналітична підсистема (аналіз) передбачає дослідження причинно-наслідкових зв'язків між господарськими процесами з метою виявлення резервів економічного зростання суб'єкта господарювання. Інструментарієм аналітичної підсистеми є її організація, що передбачає формування моделі з структурою елементів, зв'язками між ними й узагальненням результатів та їх імплементацією в процес управління.

Методологічне забезпечення аналітичної підсистеми (аналізу) передбачає такі етапи: базова діагностика суб'єкта господарювання; аналіз його потенціалу; аналіз витрат процесу виробництва; комплексний та стратегічний аналіз суб'єкта господарювання. Сформовані висновки у результаті проведеного аналізу уможливають приймати управлінські рішення щодо підвищення ефективності господарювання, нарощування обсягів господарської діяльності, досягнення стратегічних цілей щодо розвитку суб'єкта господарювання.

Контрольна підсистема передбачає здійснення контролю за ресурсами підприємства та його господарськими процесами, з метою з'ясування відповідності визначеним параметрам і, у випадку

виникнення відхилень, з'ясування їх причин та виявлення осіб, які їх допустили. Контроль спрямований на виявлення та усунення негативних явищ у фінансово-господарській діяльності підприємства та ґрунтується на його базових принципах: законність (*здійснюється на основі чинного законодавства*); об'єктивність (*потребує доказів порушень*); дієвість (*вплив результатів перевірок на ефективність управління*); всебічність (*охоплює всі явища та процеси суб'єкта господарювання*); ефективність (*розроблення заходів щодо усунення виявлених відхилень*); гласність (*оприлюднення результатів перевірки*).

Внутрішній контроль (*контроль власника*) здійснюється у межах суб'єкта господарювання, силами його структурних підрозділів. Він сприяє: дотриманню вимог чинного законодавства; повноті документування й відображення в обліку господарських операцій; своєчасності формування та подання достовірної бухгалтерської звітності; запобіганню помилок та фальсифікацій даних; виконанню наказів і розпоряджень керівництва; збереженню майна підприємства.

До компетенції суб'єктів відомчого контролю відносять контроль за станом обліку та звітності на підприємствах, що є комунальною власністю, зокрема, в частині сплати податків і зборів до місцевого бюджету. В свою чергу, контроль власника передбачає виконання ним або уповноваженою особою контрольних функцій у відповідності до чинного законодавства. Контроль власника умовно поділяють на внутрісистемний (*здійснення контрольних заходів фінансово-господарської діяльності виробничих об'єднань (асоціацій, кластерів, акціонерних товариств) із ініціативи власника підприємства*) та внутрішньогосподарський (*здійснення контрольних заходів із ініціативи*

власника підприємства керівниками структурних підрозділів із метою: недопущення перевитрат матеріальних та фінансових ресурсів; виконання виробничих планів; раціонального використання трудових ресурсів; збереження грошових коштів та товарно-матеріальних цінностей; контроль за якістю виробленої продукції (виконаних робіт, наданих послуг)).

Узагальнюючи вищевикладене зауважимо, що оскільки обліково-аналітична система суб'єкта господарювання є моделлю його господарської діяльності, то облікова інформація – це складова інформаційного забезпечення процесу управління ризиками. Відповідно ризик – усвідомлена ймовірність виникнення як негативних, так і позитивних наслідків господарської діяльності в умовах змін зовнішнього та/або внутрішнього середовища в результаті реалізації управлінських рішень [2]. Основні складові ризику як елементів обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання наведено на рис. 2.

Наразі обліково-аналітична система суб'єкта господарювання генерує інформацію необхідну для впливу на ризики з метою запобігання, мінімізації або компенсації їх ймовірних наслідків. Більше того, вона займає важливе місце в інформаційному забезпеченні управління ризиками, що, насамперед, передбачає формування та

використання облікової інформації за принципом обачності. Беззаперечним є судження науковців сучасності, що для визначення місця ризиків в обліково-аналітичній системі їх варто розглядати з двох позицій: ризики господарської діяльності, що відображаються в обліково-аналітичній системі (*ризики певності користувачів щодо безпомилковості та викривлень інформації в бухгалтерській звітності*) та бухгалтерські ризики (*ризики, які виникають в процесі організації та ведення бухгалтерського обліку*). Відтак бухгалтерські ризики характеризуються з позиції суб'єкта який формує бухгалтерську звітність та з позицій користувачів облікової інформації. У першому випадку – ризики ймовірності несприятливих для суб'єкта господарювання інвестиційних і кредитних рішень, що виникають у разі недовіри до бухгалтерської звітності, а у другому випадку – ризики ймовірності не збереження та неефективності власних коштів користувачів (інвестицій), оскільки інформація бухгалтерської звітності не відображає дійсний фінансовий стан та результати діяльності суб'єкта господарювання.

Дослідження обліково-аналітичної системи, як економічної категорії, ґрунтується на концептуальних основах, що визначають вектор наукового пошуку у формуванні моделі обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання, рис. 3. Заува-

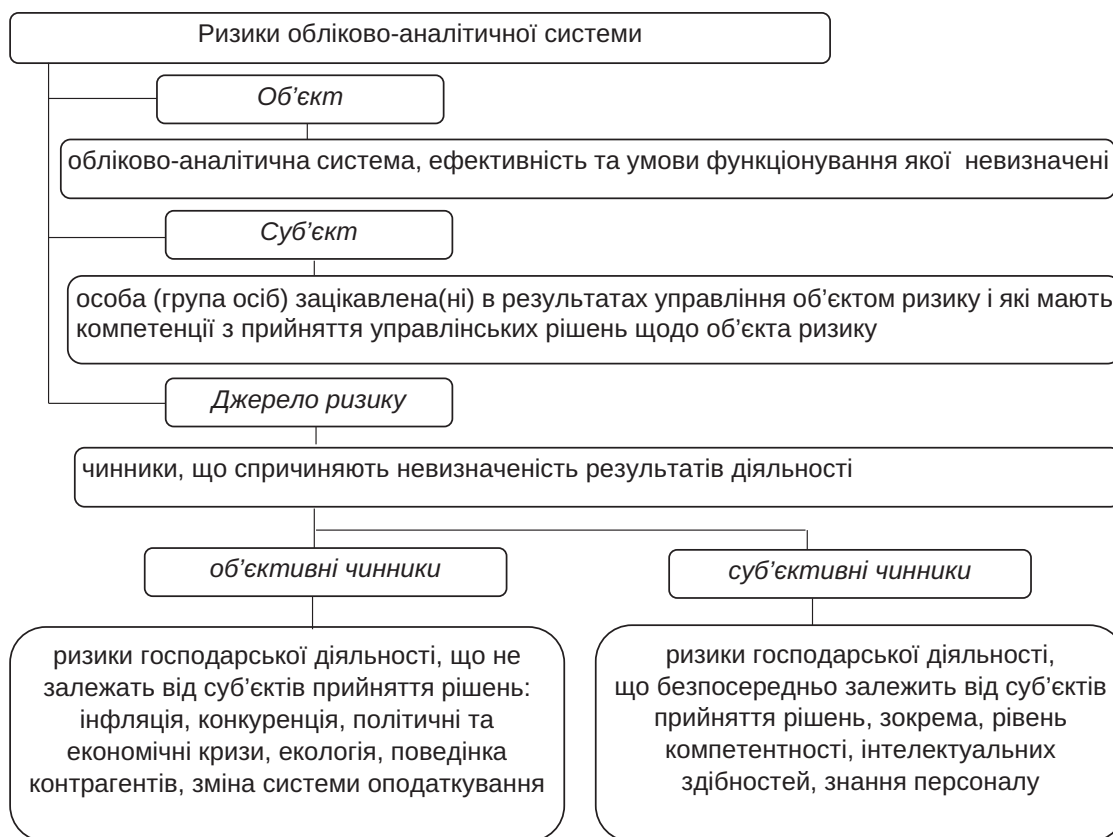

Рис. 2. Складові ризику як елементів обліково-аналітичної системи

Джерело: узагальнено авторським колективом на основі [2; 4; 6]

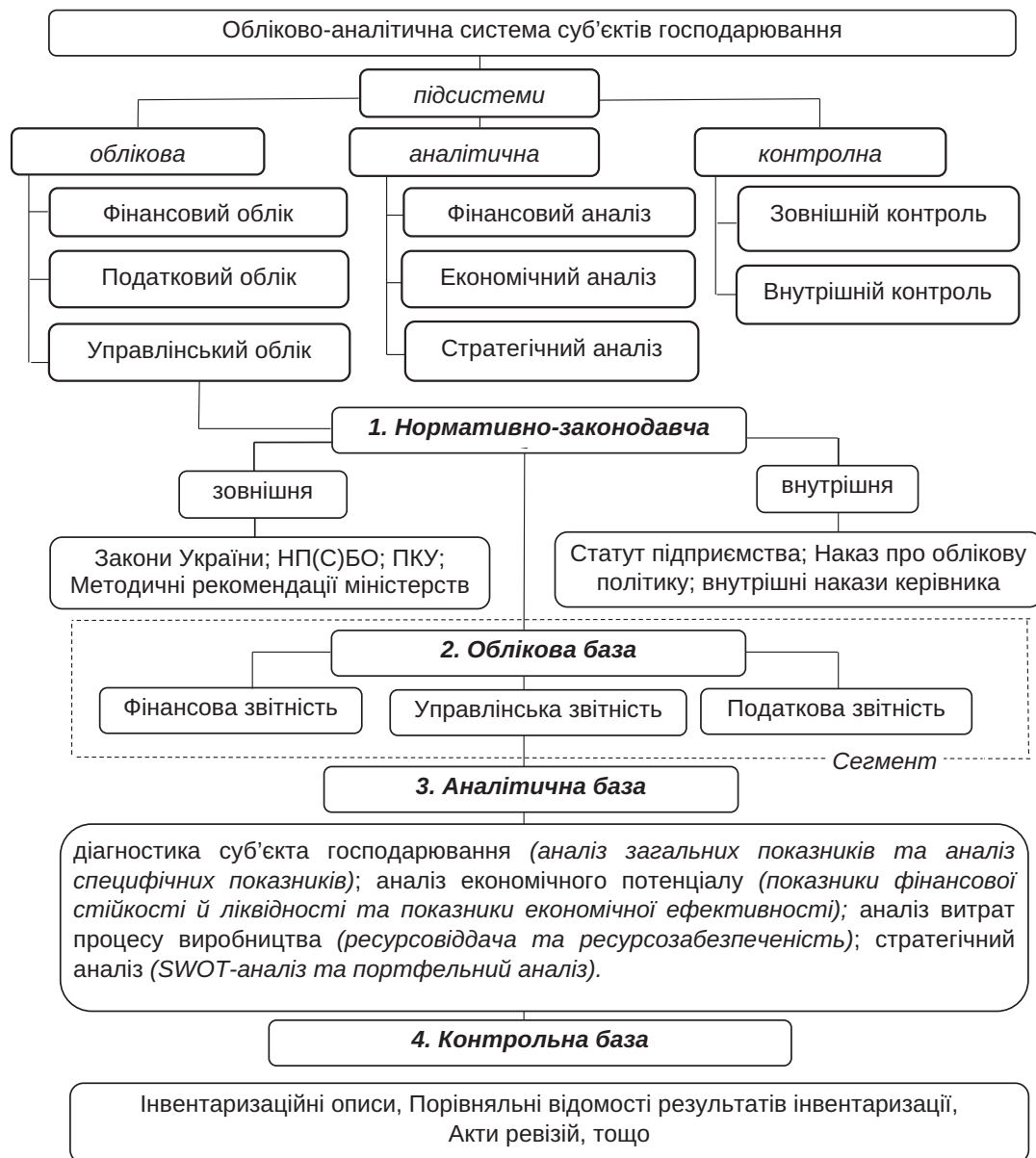

Рис. 3. Модель обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання

Дерело: розроблено авторським колективом

жимо, що формування обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання передбачає дотримання таких кроків: ідентифікація потреб системи управління в інформаційних даних; розроблення переліку необхідних форм документування; визначення мети, завдань та функцій обліково-аналітичної системи в частині обліку, аналізу та контролю; узагальнення критеріїв відповідності обліково-аналітичної системи ризиковому сегменту; впровадження інновацій.

Висновки з проведеного дослідження. Результат проведеного дослідження зводиться до наступного:

1. Бухгалтерський облік як функція управління знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими функціями, такими як: контроль та аналіз. Еле-

менти методу бухгалтерського обліку є інструментарієм підготовки релевантних даних на всіх етапах облікового забезпечення різних груп користувачів.

2. Організація обліково-аналітичної системи залежить від запитів користувачів облікової інформації, адже саме користувачі визначають її якість, зокрема, в частині: відповідності чинному законодавству; зрозумілості й доступності; корисності для прийняття ефективних управлінських рішень.

3. Важлива роль в обліково-аналітичній системі суб'єкта господарювання належить підсистемі аналізу, завдання якої полягає в перетворенні даних обліку на інформацію, необхідну для прийняття релевантних управлінських рішень.

4. Відповідність обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання системі управління ризиками, характеризується адаптованістю відповідних організаційно-методичних підходів до бухгалтерського обліку, економічного аналізу та контролю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Куць В. І. Бухгалтерський облік як інформаційна складова процесу прийняття управлінських рішень. *Бізнес-економіка, фінанси, облік і аудит*. 2014. № 3 (43). С. 100–107.

2. Лаговська О. А., Легенчук С. Ф., Куць В. І., Кучер С. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : навч. посібник. Житомир : Житомирський державний технологічний університет, 2017. 416 с.

3. Павлік І. Є. Організація обліково-аналітичних систем суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 071 Облік і оподаткування. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020. 288 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40500/1/dusertatsia%20Павлік.pdf>.

4. Швець В. Є. Розвиток обліково-аналітичних систем суб'єктів господарювання в Україні: монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 448 с.

5. Яловега Л. В., Лега О. В., Прийдак Т. Б. Управлінські рішення: аналіз релевантності облікової інформації. *Причорноморські економічні студії*. 2022. № 74. С. 227–233.

6. Яловега Л. В., Лега О. В., Прийдак Т. Б. Облікові системи суб'єктів господарювання: методологічне забезпечення їх функціонування. *Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід* : матер. III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 10 листопада 2022 р. Держ. біотехнологічний ун-т. Харків, 2022. С. 375–378. URL: <http://btu.kharkov.ua/nauka/konferentsiyi>.

REFERENCES:

1. Kuts, V. I. (2014). Bukhhalterskyi oblik yak informatsiina skladova protsesu pryiniattia upravlinskykh rishen. [Accounting as an informational component of the management decision-making process]. *Biznes-ekonomika, finansy, oblik i audyt*, vol. 3 (43), pp. 100–107 [in Ukrainian].

2. Lahovska, O. A. Lehenchuk, S. F. Kuz, V. I. Kucher, S. V. (2017). Bukhhalterskyi oblik v upravlinni pidpriemstvom [Accounting in enterprise management] : navch. posibnyk. Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi tekhnolohichniy universytet, 416 p. [in Ukrainian].

3. Pavlik, I. Ye. (2020.) Orhanizatsiia oblikovo-analitychnykh system subiektiv hospodariuvannia v ahrarynomu sektori ekonomiky Ukrainy. [Organization of accounting and analytical systems of economic entities in the agrarian sector of the economy of Ukraine] : dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 071 Oblik i opodatkuvannia. *Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet*, Ternopil, 288 p. Available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40500/1/dusertatsia%20Павлік.pdf> [in Ukrainian].

4. Shvets V. Ye. (2010). Rozvytok oblikovo-analitychnykh system subiektiv hospodariuvannia v Ukraini. [Development of accounting and analytical systems of economic entities in Ukraine] : monohrafiia. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 448 p. [in Ukrainian].

5. Yaloveha, L. V. Leha, O. V. Pryidak, T. B. (2022). Upravlinski rishennia: analiz relevantnosti oblikovoi informatsii. [Management decisions: analysis of the relevance of accounting information]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, no. 74, pp. 227–233 [in Ukrainian].

6. Yaloveha, L. V. Leha, O. V. Pryidak, T. B. (2022). Oblikovi systemy subiektiv hospodariuvannia [Accounting systems of business entities: methodological support for their functioning] : metodolohichne zabezpechennia yikh funktsionuvannia. *Mekhanizmy zabezpechennia staloho rozvytku ekonomiky: problemy, perspektyvy, mizhnarodnyi dosvid* : mater. III Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf., 10 lystopada 2022 r. Derzh. biotekhnolohichniy un-t. Kharkiv, pp. 375–378. Available at: <http://btu.kharkov.ua/nauka/konferentsiyi>. [in Ukrainian].